National Library of Israel

Davar - דבר, 07.07.1950, page 3

שניות בשירת ביאליק

ביאליק, שלמד מאחד־העם, מורו ורבו, את אמנות ההגדרה, הניח, כמשורר וכהוגה, נאמן לדעותיו כל ימיו — פעמים קצני להן גם יוחר מרבו, היה, כאיש שיחה, לע־תים חולק על עצמו יסותר את עצ־מו. אמנם משהעלה בדייני על הכ־תב, לא נטה מהם בכתב. אבל בריאתה דיישנא, היה מגלה פנים שונות בדברים שנקבעו לכתחילה על ידי בהלכות שאין אחריהן כלום. טבעי מאד, שכמשורר היה שינוי הרבה מאחד־העם, והיה רואה את הדברים בזמנים שונים ראיה שו־נה. אבל — לא משום ששינה דעו־תיו, כי אם משום שהשלים אותן, בחיוב או בשלילה, על ידי הערות נוספות, על ידי הסתכלות נוספת.

בזכרוניתי לא היסמתי לציין סתירות אלה בכל מה שנוגע לד־עות ציבוריות־לאומיות (כהתלה־ביתי למלוות ישראל, שבתל־מידו של אחד העם החזיק רוב ימיו נקו האבולוציוני). משבא לשבת בארץ והסתכל בחזיונות חיינו, מיד פגה מתינותו ה„אוניברסאלית". הבין, שאמנם יש קודם להתחזק במניין ובבניין (בחילות לא גרם על כל פנים), אבל לא עג סביב לעצמו עוגה, שאין בה מוצא למרחב.

לעומת זה, נמנעתי, מטעמים מובנים, להביא דברים משלו שיש בהם מן הזיקה השלילית לגבי אישים. מטבעו של ביאליק היה להטיח דברים גם כלפי אלה, שזיזה ממעריצתם הנאמנים. לא אחת נזדמן לי — ובודאי נזדמן גם לאח־רים — לשמוע מפיו דברים והער־כות „קשים כגידין" על אנשים, שהיה בדרך כלל נלהב להם — ליצירתם הספרותית או לפעולו־תיהם הלאומיות, והתלהבות זו שהיתה נוטה קודם לכף זכות, הפנה פתאום לכף חובה כולה.

נמנעתי מזה לא רק מפני הכיעור שבדבר כשהוא לעצמו, כי אם משום שעל הרוב השלילה כאן לא היתה שלילה מוחלטת, — משום שהרוב לא הכביעה אלא צד נו־סף, לוא גם שונה לחלוטין. אחד מקורי־היסוד בתכונת ביאליק היה לקצות הליפות את החיוב ואת השלילה שבהערכתו: כל צד לחוד. משנתלהב, נגיד, ליצירה מסויימת, לא היה מסוגל אותה שעה לגלות בה אף שמץ פסול, אבל, היו מקרים, שהופעות שראה אותן כחכלית השלימות, נמצאו יום אחד פגומות ביותר בעיניו, בהערכה מאוחרת יותר, ולא נמנע בקיצוניות המיוחדת לו מלהדגיש את השלילי שבהן. אמרתי פעם, שזהו אולי הקו המובהק ביותר בחכונתו. אתה מוצא אותו, קודם כל, בזיקתו לישראל: פעם הוא „יחז את ראש עמו מה שגיא, מה כביר", ופעם הוא הורק את שניו לוחש: „עם אובד, עם נבל"... ואולם גם הברכה גם הקללה נוב־עות מלב מלא, הכואב ואוהב, ורק שלב זה לא הוכשר לראות בבת אחת את האור ואת הצל, כי אם כל אחד מתגלה לו נפרד מחברו, בעוד שעל צד האמת היתה לו זיקה מתמדת אחת לדברים העומדים ברומה של הויתנו.

אפשר, שזוהי הזיקה הנכו־אית, שגם בה הברכה והקללה באות תמיד נפרדות, בעוד שאין להסיק בשום פנים מזה, שיש כאן דואליזם ממש.

•

הכונה זו השובה לנו גם בשעה שאנו אומרים לקצות את דעותיו של ביאליק ביצירותיו הגדולות — גם בשירה, גם במחשבה. אין כמוהו מערץ את מנדלי, את „יוצר הנו־סח". כל מקום שביאליק נתקל ביצירה לשונית גדולה, אין גבול להתפעלותו — הוא רואה בה הופעה כמעט למעלה מן השבע. אין ספק, שכשרון היציקה של העברית החדשה, שמנדלי יצר לה בתי־דפוס אדירים, הביא את ביא־ליק לידי התפעלות יותר אולי בכשרונו הצירי הכביר. אבל מחס־פדו על ש. בן־ציון אינו מחסס לציין ברבו הנערץ את הקפאון של הזקנה. „מיעוט מכוחל" שבשירתו, לא היה זה, לפי דעתי, נכון לגבי מנדלי, שכל נעוריו לא יבש עד זקנה ושיבה. כאן נתכוון אולי בעיקר לכלל זכות על הפרוזה של עצמו. אבל ראוי לציין את עצם הנובדה, שבמומנטים ידועים גילה ביאליק פנים אחרות גם באלה, שגאונותם לא היתה מסופקת בצי־ני. ודאי, נשוס שהיה לו צורך לצקות את סוף דעתו על ידי תוס־פת שלילית, שלא היה בה אלא משום קו־מילואים להערכתו החיו־ביות.

אפשר שבגלל תכונה זו לראות „כל פעם רק צד אחד". לא הגיע בפרוזה סיפורית לידי אותה יכולת שבשירה. היסוד האפי כחייב ראיה „משולבת". בעוד שבשירה דוקא המאבק שבין שתי הראיות, פעמים מעמיק את הח־ריפות, את הדרמטיות.

•

בספרי על ביאליק השתדלתי להראות, אגב ניתוחן של יצירותיו, את הדואליזם (שהיה לפעמים כדומה, ונתבטל על ידי סינתיזה עליונה יותר). דוגמא ראשונה לכך היתה לי יצירתו הגדולה הרא־שונה — „המתמיד". תוך שדי כתאה לוהטה זו נגד חיי הצער של המכתים את עצמם באהבה של תורה, יצב את האפוטיאוזה לפרי־שות של בית־המדרש. וראה ב„המתמיד" הנוגע את חייו, את נעוריו, על ליטוד התורה את החזיון הנשגב ביותר של היהדות („אדוני, קח מה תקח! את חלבי ודמי / — נשבעתי בך ובתורתך הקדושה / אם אחשוך ניד שפתי ולקולי יהי דמי / — אכ אמיש מכוקוטי, מקצועי אטושה"...). „מתי,

שאינו אלא פרי הקליטה? איך ישרב, והרי למשורר שניהם קודמים!...

סיומה של השירה („ואני בימי נעורי, חמדת ימי"...) אינו נופל מחלקי השירה הראשונים. אבל את ההכרעה — במידה שיושנה — יש לתפוס תפיסה שיריית: באופן אחר אינה אלא תשובה דחוקה. על „חידת שני העולמות". שהם „עולב תאוים" ובעצם „אין לדעת מי משניהם קודם". התשובה היא, שעולם אחד הם. בלי הבר ה ליטה, גם מיי... זי א

מדבר". זה ההימצון הגדול למעפ־לים, ה„ראשונים לגאולה", הם לא פחות מזה אלגיה עמוקה על „אגדה עתיקה עוד אחת", שצללה בדממה ששבה „ועריני יעמוד המדבר". „בעיר ההרגה" מכוונה כלפי הרוצ־חים וכלפי הנרצחים — ולא נהיג מה מחריד כאן יותר, מה מכאיב כאן יותר. והאם לא זהו כות האי־תנים שבשירה עצומה זו, שהמ־שורר עצר כוח לראות את אסון האימה יקלון האומה בראיה אחת? סוגיית חמרה עוד יותר היא „מגילת האש". הכפילור הגדולה, שנשאירה עד דיום כחידה ללא פת־רונים. מי מן הבחורים, ש„שניהם שוים בקומה ובכוברה, שניהם משכמם ומעלה גבוהים מכל הבחורים ושניהם אנשי רוים ועי־ניהם וגדולות ופקוחות לרוחה" — הוא הטלאי „אשר יכין צעדם: אם זה הצעם בהיר העינים ואם זה איש האימות. זעום העפעפים?"

כאן לא המורה ולא המנהיג חד את חידתו לעמו, כי אם המשורר — זה איש הכפילות, היודע כי לא האחד בלבד יכין את צעד האומה, כי אם כוחות מתנגדים, לפעמים צוררים איש את אחיו, עושים מעשה אחד, — מעצבים את נפש האומה, מכשירים אותה לקרב ולהתבוננות, לאהבה לאיבה גם יחד; כי רק אלה שהם כפותים ברצועות אל הורתם, או אל כפלג־תם, סבורים שאומה היא בתקופת יצירה גדולה, בימים של מהפכה גדולה, כות מוניסט: משהו שנמ־שך לצד אחד, לאור אחד. טופה של „מגילת האש" הוא אמנם לאין ערוך רפה יותר מפריקה הרא־שונים. מה שהמשורר, המעיד קודם בעצמו שאין להכריע, מי משני הבחורים הוא האחד, אשר „לבב כולם כלבבו" — בכל זאת מכריע כולו לצד „בהיר העי־נים", פסק ממש את ראשה של השירה המופלאה; ובעוד שבפר־קה הראשונים מחלחלים כוחות האומה, וקשירת זעום העפעפים פוערת משמטת האומה הלוהטת למחריבה, ובה מתגלית עצמת הנ־בואה, שאינה משלימה עם אויבה, הרי בהטביעו כת מרי־נפש זו, השלהבת, כל כמה שהיא נפלאה בפיו של העלם „בהיר העינים", ההולך לבקש את הנבואה, צמצם את כוחה, סחם את המוצא למר־חבה.

מי שבמחיר אהבתו ושנאתו קנה את מתנת הנבואה, היה אדם ישר־לב וישר־עינים, אך לבו הוכה לרסיסים, ובצר לבו מאד, ונ־א עיניו אל אילת השחר, ובקש צלמה במימי הנחל, הבנים גם אל תהים נפשו, ועמד עד בוש, והחריש עם כל העולם ביגונו הגדול, יגון היחיד"...

האם לא נרמזה כאן גם הטרא־גדיה האישית של ביאליק?

•

לא כדאי לשוב אל הבעיה של „אגדה" ו„הלכה", שמדי דברו באחת מהן, הוא תמיד מכריע לצדה, באופן שמשתי הצורות האלה, הוא תמיד „אוהב את שתיהן יותר"... על מה שנאמר במסותיו המצוינות קשה להוסיף. כמה שאהב את האג־דה, לא גרס את האגדה בלא הלכה. עמד על כך, שהן לא רק מותנות זו בזו, כי אם סתם יצירה כוללת את שתיהן, או — אינה כוללת אף אחת מהן. הלא היא הבעיה הנצ־חית של שירת הפרוזה, וכבר הוכרתי פעם, שבאמרי לתומי: „הרי זאת פרוזה ולא שירה", — התעורר פת־אום ושאל: „כלום גם אתה מבדיל בין שירה לפרוזה?" וכשבחנתי אחר כך את השאלה הספונטנאית הזאת, הבינותי שכאן אולי סוד משנתו היצירית של ביאליק — אולי של פתרון הבעיה הזאת בע־תיד, לכשתגיע היצירה העברית למלוא עצמותה.

ואולי זו, משום כך פרובלימ־טית היא שירתו הגדולה „הברכה", המראה שוב, עד כמה העסיק את המשורר עניין זה: מה עדיף? מצי־אות או שירה? אמת או חזון? עד כמה ביקש כל ימיו להקים את הג־שר בין שני העולמות או לדעת „מי משניהם קודם?"

סיפרתי בזכרונותי, שהייתי עד להתחבטות זו, שנתחבט המשורר יותר מחצי שנה, עד שסוף סוף סיים את „הברכה". המשורר עצמו מציין את התאריך של השירה: תשרי, תרס"ח. ואמנם בחידש זה קראתי בכתב־יד את פרקי הפואי־מה היסודיים: תיאורי הברכה בבו־קר, בליל ירח, ביום הסערה, בע־חר. מהם — כ„ביום הסערה" — אין אולי משלם לכוח ולהוד בכל שירת ביאליק. אבל השירה נפסקה משהגיעה לסוף התיאורים: שבסיף כל אחד חוזרת ונשנית השאלה. מה עדיף: העולם כמו שהוא, כפי שהוא מתגלה במציאות, או יפוי המשתקף בלב הברכה? ברור, שהברכה ממלמת כאן את נשמת המשורר — את הקליטה. היופי הפאסיבי, את ההויה המכונ־סת כולה בעצמה:

ומי יודע,
מַחֲרָדָה הִיא לְגַאוֹן אֶדֶרֶת יָצֹר
וּלְתוֹצָפוֹת צְמָרוֹתָיו הַמְבֻלָּקוֹת,
אוֹ צֹר לָהּ צַל יְפִי עוֹלְמָהּ הַצָּנוּעַ
בְּהִיר הַתְּלוּמוֹת, זַךְ הַמַּרְאוֹת,
אֲשֶׁר עָבְרוּ רוּחַ פִּתְאֹם וַיַּעֲכְרֻנִי
וְהַמּוֹן חִזְיוֹנוֹת הוד, שִׁפּוּחֵי לֵבָה,
קְרָחוּרֵי יוֹם וְהַרְחוּרֵי לַיְלָה,
גַּרְגַּע וְעַם אֶחָד שָׁם לְקַצְפָּה.

השיר לא נשלם אלא בקיץ תרס"ח. אין זאת כי אם המשורר — למשורר כביאליק — לא היה קל להשיב על שאלה הכורחה זו — כי משני הצדדים האלה הוזם: אם זו: שהוא כולו פעולה והגשמה אי זה

„התשובה בדיחק" ניתנת בקטע האחרון („שפת אלים חיריש יש"), שהיא משנת שירה גדולה בפני עצמה, והיא מעין הימנ־ון לשפת ההסתכלות, ל„לשון המר־אות", —

„בְּלָשוֹן זוֹ יִתְנַדֵּע אֶל לְבָחִירֵי רוּחוֹ
וְכָה יַתְרִחֵר שֹׁר מְעֹלָם אֶת הַרְחוּרָיו
וְיוֹצֵר אֶמֶן יְגֻלַּם בָּהּ הֶגֶיג לְבָבוֹ,
וּמָצָא פִתְרוֹן בָּהּ לַחֲלוֹם לֹא הָגוּי..."

אין זאת כי אם הברכה היא המשלימה את העולם הפעיל.— שתקליטה הגד"ה אף היא בכ־פעולה, בכלל השתתפות:

בעל צופיה והכל צפוי בה, וע־הכל משתנו; היא אולי עצם ההוי־ובעוד שהיא „עם הכל ומשתנו" היא גם חיה מעין הימני־ה„חדרה את חידתה העולמית". היא „בת עינו הפקוחה" של שר־היער, בת עינו הפקוחה של העולם.

ככה פתר המשורר ולא פתר את החידה. רמז על היצירה, כעל עינו של עולם, בת־לוחמו של עולם — אה בה את הנשמה העליונה, את שמת!

ואפשר שאין זה „פתרון בדוחר־כל עיקר.

יעקב פיכמן